

לע"נ
חברי היקר באדם
ר' אריה חיים בלוס זצ"ל

הערכת מעשי אבות - אובייקטיביות וסובייקטיביות בהוראת המקרא

אחת המטרות החינוכיות בהוראת המקרא במסגרות הלימודיות של החינוך הממלכתי-דתי היא זו: "התלמיד יתקרב לעולמם של אבותינו, יגביר רגישות למורכבות המצב האנושי ומודעות לעושר נפש האדם באמצעות התנסות חווייתית, שתעורר בו אמפתיה לדמויות ולמצבים האנושיים המתוארים בסיפור המקראי".¹ מטרה זו שייכת לקבוצת המטרות שבתחום האמונה והרגש. הערכת מעשיהם השלייליים בעליל של גדולי ישראל שבסיפורי המקרא והדרך להוראתם מהוות את אחת הבעיות הקשות ביותר הנצבות בדרכו של המורה למקרא.²

להלן נעסוק בהערכת מעשיהם של האבות אברהם ויעקב על פי המסופר בספר בראשית. כך כתב מ' גרנות על הערכת דמויות המופת שבמקרא:³ "אברהם ובניו נבחרו מכל משפחות האדמה לזכות בכרכת האל ובבריתו, והנה הקורא ימצא במעשי המשפחה הזאת כמעט את כל השלילה המוסרית האפשרית, כגון גילוי עריות, עינויים אכזריים, קרבן אדם ורצח... הכתוב מחשיב כזכות גדולה את נכונותו של אברהם להעלות את בנו לעולה... כאן טמון, לדעתי, שורש הרע של עולמנו: האדם בודה מלבו רעיון, האמור להיות חשוב מחיי אדם, חיי ילד..."

מעשיו של יעקב, נכדו של אברהם, הם מסכת של מעשה ערמה וסחיטה, דיבורו גס ובוטה, ואמונתו באלוהים היא פרימיטיבית ומותנית במידת התועלת שניתן להפיק ממנה.⁴

¹ ראה: תכנית הלימודים במקרא (ממ"ד), משרד החינוך והתרבות, ירושלים התשנ"ג, עמ' 18.
² הבעיה במלוא חריפותה קיימת בפני המורה למקרא במסגרת הממ"ד. בחינוך הממלכתי הבעיה פחות חריפה, או שאינה קיימת כלל, מפני שהמטרה החינוכית שבראשית המאמר שונה לחלוטין.

³ מ' גרנות, התנ"ך כף חוכה, תל-אביב 1986, עמ' 116-117.
⁴ קדם לגרנות כתב על כך, בצורה מתונה יותר, צ' אדר: "... עוד אנו עומדים משתאים על גודל הרוח של אברהם עם קבלת הייעוד - והנה לפנינו אדם המפקיר מתוך פחד את כבודו העצמי ואת כבוד אשתו ועוסק בתכסיסים שאינם הוגנים... בפרשה זו התנהגותו של אברהם ראויה לגנאי... הוא מציע לשרה לשקר על מנת שיישאר בחיים... ואף לקבל טובת הנאה... היראה מן המות אינה מצדיקה את כל המעשים האלה" (ספר בראשית - מבוא לעולם המקראי, תל-אביב 1976, עמ' 40-41). ברוח זו כתב אדר גם אודות יעקב (שם, עמ' 76-77). החלבטתי אם ראוי לשלב דברי גרנות ואדר במאמר זה. יש לראות בדברים הנוקבים של המחברים - המשמשים כאנשי חינוך במגזר הממלכתי של מדינת ישראל - כשאלותיהם האפיקורסיות של הנכרים אשר דנים עם חכמי ישראל. כפי שירדע נהגו חכמינו לשים בפייהם של נכרים "שאלות נוקבות" אשר הם עצמם חששו לשאול במפורש. אמנם אין האילן נעשה עץ, אלא אם כן רוחות מנשבות בו, אך במקרה דגן רוחות עזות שכאלה המנשבות בתדירות רבה בשחיל הרך - סכנתם רבה. ודי לחכימא...!

הערכת מעשי אבות חשובה ביותר לעיצוב אישיות הלומד ולהקניית ערכים מתחום האמונה והרגש. חשיבות זו נובעת מכך שבהקנייתם של אלה אין להסתפק בהתנהגות שכלתנית של הלומד, אלא ובעיקר להזדהות הלומד עם הדמות וערכיה.⁵

אובייקטיביות בהוראת מקרא

רבים הם החיבורים העוסקים בפשוטו של מקרא ובמדרשו, וחלק מהם אף עוסק בדרכי ההוראה. אין כאן המקום לפרטם.

במילה "אובייקטיביות" הכוונה להוראת המקרא על פי פשוטו של הכתוב ללא דעות קדומות.⁶

ב"ס בלום קבע בטקסונומיה למיון המטרות החינוכיות בתחום ההכרתי (=קוגניטיבי) שש מחלקות בסדר עולה:

1. ידע 2. הבנה 3. יישום/החלה 4. אנליזה 5. סינתזה 6. הערכה/שיפוט.
ההערכה היא המטרה החינוכית הגבוהה ביותר, וכוללת בתוכה את כל המטרות הנמוכות ממנה. ההערכה מבוצעת על-פי ידיעה ושיקול דעת אובייקטיביים נטולי רגשות.⁷
לימוד יסודי של הכתובים במקרא על פי פשוטו של מקרא וללא דעות קדומות עשוי להביא להערכה נכונה של מעשי אבות.

אודות הערכת מעשי אבות כתב רש"י הירש בפירושו לבר' יב י:

אין התורה מציגה את גדולי ישראל כאידיאלים בתכלית השלמות: אין היא מאליה אדם, ואין היא אומרת על איש: "הנה לפניך האידיאל, באדם זה הפך האלהי לאדם!" בכלל, אין היא מציגה את חיי שום אדם כחיים לדוגמה ולמופת, - למען נלמד ממנו מה טוב ומה ישר, מה נעשה ומה לא נעשה. אם התורה רוצה לצייר לנו דמות, שנוכל ללמוד מדוגמתה, הרי אין היא מציגה בן אדם, שיסודו מעפר ואפר, אלא הקב"ה מציג את עצמו לדוגמה, והוא אומר: "הביטו אלי! עשו כמעשי! לכו בדרכי!" לעולם אל נאמר: מעשה זה הוא טוב וישר, שכן פלוני אלמוני עשה כן! התורה איננה "אוסף של מעשים טובים". היא מספרת מעשים שהיו - לא מפני שהם מעשים מופתיים - אלא מפני שהם מעשים שהיו.

⁵ למיון של המטרות החינוכיות בתחום הרגש, ראה: מסינגר-שוורץ, "המטרות החינוכיות בתחום הריגושי", חינוך א-ב, תשכ"ט (1968), עמ' 17-25. בהקשר לכך יפים דבריו של המחנך י"ר הלוי עציץ: "... קשר רגשי זה יש ליצור אצלנו ואצל ילדינו - גם ביחס לאבותינו. המקומות שבהם חיו אבותינו... ועלינו להרגיש ולהביא גם את ילדינו לידי הרגשה כי בקרבת המקום שאנו נמצאים בו, ואולי גם בו במקום ממש, התהלך אברהם אבינו, חיו יצחק ויעקב, פה דיבר ה' אליהם, פה נתנסו בניסיונות... עלינו גם ללכת בדרכיהם הרוחניות! עלינו לקבל בירושה לא את הארץ בלבד, אלא גם את כל אשר הם הנחילו לנו..." (במבחר כתבים - חינוך והוראה, ירושלים תש"ן, עמ' ריד).

⁶ ראה א' סימון, משמעותם הרחבת של הפשטות המתחדשים, בקובץ: המקרא ואנחנו, בעריכת א' סימון, תל-אביב תשל"ט, עמ' 133 ואילך, ובמיוחד עמ' 140-141. ראה גם מ' ברויאר, לימוד פשוטו של מקרא - סכנות וסיכויים, שם, עמ' 153 ואילך, ושם ספרות.

⁷ פרטים נוספים אודות הטקסונומיה של מטרות ההוראה מאת בלום ראה בספרי הקורס: תכנון, פיתוח ויישום תכניות לימודים, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 2, ושם ספרות.

אין התורה מעלימה את השגיאות, השגגות והחולשות של גדולי ישראל; ודוקא על ידי כך היא מטביעה על סיפוריה את חותם האמת. אולם, לאמתו של דבר, ידיעת חטאם של גדולי ישראל איננה מנמיכה את דמותם, אלא להיפך: דמותם גדולה ומאלפת - בעצם החטא שחטאו. אילו הזהירו כולם כזהר הרקיע ללא רכב ושמש פגם, היינו סבורים שטבעם שונה מטבענו, והוא למעלה מהישג ידינו. ללא תארה וללא מאבק פנימי - היו מידותיהם הטובות רק תוצאה מטבעם הנעלה. לא בזכותם קנו את מידותיהם, ואין הם יכולים להיות לנו למופת. טול לדוגמה את מידת הענוה של משה. אלמלא ידענו, שהוא עלול גם לכעוס, היינו סבורים, שמידת הענוה טבועה בו מלידה, ולא לנו ללמוד הימנה. רק משעה שאמר "שמעו נא המורים", הרי במקום שנמצא את ענותנותו, שם נמצא את גדולתו: הוא קנה את הענוה כיגיעה רבה, בשליטה עצמית ובעידון עצמי: וכולנו מצוים להידמות אליו, שכן כולנו מסוגלים לכך. ואין התורה מספרת על חטא, אלא אם כן ענשו בצדו. נלמד מחכמי התורה הגדולים, - והרמב"ן הוא בודאי מן הגדולים שבהם: לעולם אין זה מתפקידנו ללמד סניגוריה על גדולי ישראל. אין הם זקוקים לסניגוריה שלנו, ואין הם סובלים אותה. התורה חתומה בחותמת האמת, ואמת היא קו יסוד של גדולי פרשניה ומוריה. כל זה - אילו נאלצנו באמת לומר כדעת הרמב"ן: 'חטא אברהם חטא גדול בשגגה'. עד כאן לשון רש"י הירש.

פרופ' נ' ליבוביץ, הנוקטת אותה שיטה, כותבת כך:⁸

"מקובל לחשוב - ודווקא בין חוגים שאין מכירים את פרשניו הקדמונים או שמכירים אותם מפי השמועה בלבד - שהקדמונים נושאי פנים הם לאבות האומה ולגדוליה, מלמדים על כל מעשיהם סניגוריה, מצדיקים אותם 'בכל מחיר'. ואין לך טעות גדולה מזו. החל במדרשי חז"ל, וביחוד בהם, ועד לסוף ימי-הביניים מצינו חופש גדול בהערכת האישים במקרא, ויהיו אלה אף הגדולים והנערצים באומה, כל מעשיהם יעברו דרך שבט הביקורת".

להלן נבדוק שתי פרשיות ולפיהן נחרוץ משפט:

בר' יב י - יג ד: הירידה למצרים; בר' כז א-כט: ברכת יצחק ליעקב.

להערכה נכונה של מעשי האבות בפרשיות אלה עלינו לנקוט את הדרך המקובלת במערכת המשפט.⁹ בדרך זו יש ללכת לפי השלבים האלה:

- א. בידור העובדות והראיות על פי פשוטם של המקראות.
- ב. קביעה לאור העובדות והראיות אם המעשה שלילי, חיובי או נטול קביעה עקב פנים לכאן ולכאן.
- ג. קביעה אם העושה ראוי לשכר או לעונש. כאן יש להבחין היטב בין הערכת המקרא את הדמות לבין הערכה חוץ-מקראית.
- ד. טיבו של העונש או השכר וזיקתו למעשה, על-פי העיקרון של מידה כנגד מידה.¹⁰

⁸ ראה נ' ליבוביץ, לימוד פרשני התורה ודרכים להוראתם - ספר בראשית, ירושלים תשל"ה, עמ' 33.
⁹ דרך זו היא אובייקטיבית, ומתאימה מבחינת המתודה ליתר הפרשיות שבחיי אברהם ויעקב ושאר דמויות המופת שבמקרא.

		כך נראים השלבים:
העובדות	_____	העובדות
חיובי	_____	שלילי
שכר	_____	עונש
מהות השכר	_____	מהות העונש

הלומד פרשיות אלו בסיועם של מדרשי חז"ל ופרשני המקרא הראשונים והאחרונים ייווכח כי קשת הדעות בהערכת מעשי האבות רחבה ביותר - מצד אחד הערכה שלילית, כולל ציון העונש, ומאידך גיסא הערכה חיובית לאותו מעשה.

ירידת אברהם למצרים (בר' יב י-יג ד)

רוכ מוני עשרת הניסיונות שנתנסה בהם אברהם אבינו רואים בפרשתנו שני ניסיונות: האחד - הרעב בכנען; והשני - שרה בבית פרעה.¹¹ אברבנאל שואל כאן שאלות רבות ובהן שאלות אלו: "השאלה הי"ב... למה זה יצא משם ללכת מצרים מפני זלעפות רעב והיה לו לבטוח בה' אשר צוהו לצאת מארצו... השאלה הי"ג - במאמר אברהם לשרה והרגו אותי ואותך יחיו, אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך. ומי האיש המעלה שיבחרו בחיים עם קלון נמרץ כזה ויבקש תועלת והטבה בהיות אשתו מזנה עם אחרים. ויותר ראוי היה שיבחרו במות לבלתי עשות נבלה...."

בהערכת התנהגותו של אברהם נציג את שתי הדעות הקיצוניות.

יוסף בן-מתתיהו מסכם פרשתנו בספרו "קדמוניות היהודים":¹²

"כעבור שנים פרץ רעב ביהודה. משנודע לאברהם כי המצרים חיים בשפע היה מוכן לילך אצלם וליהנות מן השפע הזה ולשמוע מפי הכהנים את דבריהם על האלים. אם ימצאם טובים משלו ילך אחריהם, ואם דעותיו טובות משלהם יחזיר אותם למוטב. והוא לקח איתו את שרה אשתו, ומפחדו מפני המצרים הלהוטים אחרי נשים עד כדי שגעון (ומיראתו) שמא יהרוג אותו המלך בגלל יפיה של האשה עמד וחבל תחבולה... ואברהם בא בדברים עם הגדולים שבחכמי מצרים ומכאן נתפרסם עוד יותר שם צדקתו ותהלתו."

ברוח דברים אלה כתב רבנו נסים בפירושו לתורה:¹³

"וידוע כי השי"ת צדיק יבחן, ומי שעמד בניסיונו לבד, ואיך ינסה אברהם בזה להכשילו חלילה. ומכל מקום דברו עם שרה צריך להתנאה, כי ידוע שגם קלי העולם יבחרו למות

¹⁰ יסודו של רעיון זה בלשון הכתוב "כי בדבר אשר זרו עליהם" (שמ' יח יא). רעיון זה נמצא גם בספר החיצוני, חכמת שלמה, פרק יב א-ב: "כי רוחך הקים לעד בכל הוא. ולכן למצער תוכיח את הפושעים, ובאשר חטאו תִּסְכֵם להזכירם כי יסורו מרעתם ראמינו בך ה'".

¹¹ על ניסיונות אברהם ראה מאמרי "ניסיונות אברהם", מורשתנו - שנתון מכללת מורשת יעקב, ט (תשנ"ה), עמ' 56.

¹² ספר ראשון, ח"א, סימנים 161-165, מהדורת א' שליט, 1967.

¹³ מהדורת ל' פלדמן, ירושלים תשכ"ח. וכן דעת הרב גוון בספרו תורת המקרא, ירושלים תשנ"ו, עמ' 28-29.

ברעב בארצם משיוליכו אשתם אל ארץ אחרת להתגאל כגאלי הזמה, אף כי גדול הנפש כאברהם, מצורף, שאין ספק כי אם רצה אברהם לאכול פתו לכדו עם אשתו לא הוצרך לרדת מצרימה כי לא נשארה כל ארץ כנען שוממה, אבל ירד שם למען תהיה ביתו פתוח לרוחה כמנהגו קודם, והנה מה טוב שיאכלו לחמם במשקל ולא יבא הצדיק לידי ספק. ולזה אחשב, כי אברהם חשב סבה נכונה מאד, והוא שאם תאמר שרה שהיא אשתו לא יקו שרי הארץ והסגנים שיסכים אברהם בשום פנים לתתה אליהם לאשה, כי מי יחשוב בכסף וזהב לא יחפוץ לכיוצא בזה, ולכן יהרגוהו מיד בלי ספק להתיאשם ממנה בזולת זה, אבל כאשר תאמר שהיא אחותו יקוו שיסכים אברהם כי ירבו אליו מהר ומתן לתתה אליהם לאשה ולמה יהרגוהו, ולזה חשב שלא יקחנה פתאום אבל ישאו ויתנו עמו במיתון, ואם יוכל להשמט מהם ישמט, ואם אין שישוב לארצו, והנה יהיה הענין כן בלי ספק אם אחד מן השרים יבחרנה, ואברהם לא היה ראוי שיחשוב שהמלך יקחנה לאשה, אבל מצד הפלגת חשיבותה, נמשך הענין שהשרים בעצמם רצו להתרצות עם אדוניהם, כי הללו אותה אליו, ולזה לוקחה בפתע פתאום וכל זה לא היה לחוש אליו כלל".

מכאן שירידתו של אברהם למצרים היא מעשה חיובי. אברהם אבינו מפיץ בעולם האלילי ושטוף הזימה רעיונות נעלים של אמנותו.

גם בספרות חז"ל קיימת הצדקה להתנהגותו של אברהם. לדעת ר' פנחס בשם ר' חנין דציפורין, אברהם עמד בניסיון "ולא קרא תגר ולא הקפיד..." (בראשית רבה, פרשה מ). וכן בתלמוד בבלי:¹⁴ "תנו רבנן: רעב בעיר, פור רגליך שנא' זיהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה לגור שם".

בניגוד לדעה המצדיקה ומשכחת את התנהגות אברהם, מצאנו בספר הזוהר לבראשית:¹⁵ "אמר רבי יהודה: בוא וראה בשביל שירד אברהם למצרים בלי רשות נשתעבדו בניו במצרים ארבע מאות שנה".

בתלמוד, סוטה מו ע"ב, נגזר השעבוד מפרשתנו, אך בצורה שונה: "ואמר רבי יהושע בן לוי: בשביל ארבע פסיעות שלוה פרעה לאברהם... נשתעבדו בניו ארבע מאות שנה שנא' יעבדום וענו אותם ארבע מאות שנה".

ומעיר המהרש"א בפירושו האגרות (שם): "השעבוד לא היה בשביל זה, וכי מה פשע אברהם שליוהו, אלא השעבוד נגזר בגזירת בין הבתרים... שלא זכר שם אצל מי יהיו משועבדים ובזכות הארבע פסיעות שליוהו פרעה זכה שאצלו יהיו משועבדים..."

רמב"ן, ההולך בעקבות הזוהר והגמרא, כתב בפירושו על אתר כך:

"ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטוו עליה בתחלה, מפני הרעב,

¹⁴ בבא-קמא ס ע"א. מקורות נוספים בחומש תורה שלמה לרב מ"מ כשור, פרשת לך-לך, ובספרו של ישי חסידא, אישי התנ"ך באספקלריה של חז"ל, ירושלים תשכ"ד, ערך אברהם (עמ' כד).

¹⁵ חלק א, בראשית, תשכ"ו. יש שלמרו את השעבוד ממלחמת המלכים (בבלי, נדרים לב ע"א). אבל לעניין שרה אשתו דעת רבי אלעזר היא שאברהם סמך על צדקת אשתו, והתנהגותו חיובית. עיין שם.

עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות, ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה. במקום המשפט שמה הרשע והחטא". שוללי התנהגות אברהם בפרשה זו מציינים את העונש שנגזר על בניו על פי העיקרון של מידה כנגד מידה. לדעת רמב"ן, תיקון החטא הוא בכך שהעונש יבוא במקום שבו נעשה החטא, הווי אומר במצרים.¹⁶ יש לבדוק את פרשת הירידה למצרים בהקשרם של הכתובים ובהתייחס לזמן ולמקום שבו אירעו הדברים.

ניסיון הירידה למצרים הוא בשלבים הראשונים של עליית אברהם כמעלות הניסיונות, היינו בשלב שבו איננו עדיין הצדיק המושלם,¹⁷ ומסגרת הפרשה היא עדות לכך: "וילך למסעיו מנגב ועד בית אל עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה בין בית אל ובין העי. אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברם בשם ה'" (יג ג-ד). אברם שב למקום שממנו יצא: "ויט אהלה, בית אל מים והעי מקדם, ויבן שם מזבח לה', ויקרא בשם ה'. ויסע אברהם הלך ונסוע הנגבה" (יב ח-ט).

באריכות הדברים בתיאור חזרתו של אברהם אין לראות ציון גיאוגרפי בלבד. המשפטים "אשר היה שם אהלה בתחלה", "אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה" באים ללמדנו על שיבה רוחנית. לאמר: אברהם שב למדרגתו הרוחנית כפי שהייתה קודם ירידתו. אמנם הוא ירד למצרים, ארץ שמעשי תושביה מכוערים ביותר, אמונתם אלילית וכז', ואף על פי כן הוא שב לארץ כנען, וממשיך בדרכו "לקרא בשם ה'". הניסיון חישל את אמונתו.¹⁸

ברכת יצחק ליעקב (בר' כז א-כט)

כפרשה שנידונה לעיל, גם פרשת ברכת יצחק ליעקב ניתנת להערכה שיפוטית. הברכה היא חלק ממחזור הסיפורים אודות "יעקב ועשו והתפתחות היחסים ביניהם".¹⁹ סיפור הברכה מופיע בספר היובלים (פרק כו). בחיבור חיצוני וקדום זה יש בסיפור שינויים בהשוואה לנוסח המקרא. השיחה בין יצחק ויעקב מתוארת במשפטים האלה:²⁰ ויבא אל אביו ויאמר הנה אני בנך עשיתי כאשר דברת אלי קום נא שבה ואכלה אבי מצידי לבעבור תברכני נפשך. ויאמר יצחק אל בנו מה זה ככה מהרת למצא בני. ויאמר

¹⁶ גם בכתובים אחרים שולל רמב"ן את התנהגות האבות. למשל, בהתנהגות שרה להגר (בר' טו ו) כתב כך: "והענה שרי ותברח מפניה". חטאה אמנו בעיניו הזה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני העינוי". כלומר, עינויניו בידי בני ישמעאל - המוסלמים בלשון ימי הביניים - היא חיקון לחטאיה של שרה אמנו, על פי העיקרון של מידה כנגד מידה. הנפגע על ידינו הוא הפוגע בנו.

¹⁷ ראה במאמרי הנ"ל, עמ' 61, הערה 10.

¹⁸ הסבר דומה נקט מ"ד קאסוטו במאמרו "אברהם וארץ הייעוד" שבספרו: פרוש על ספר בראשית, ירושלים תשכ"ה, עמ' 249. כך גם מ"מ כשר בהצדקת ירידתו של אברהם למצרים: "ולי נראה דלא קשיא כלל מכאן, דאז עדיין לא נתקדשה הארץ ולא היה לה דין ארץ ישראל לענין זה שאסור לצאת ממנה..." (תורה שלמה, לך-לך, סימן קכט).

¹⁹ כך מאמרה של ל' פונקל, בקובץ מאמריה: פרקים במקרא - דרכים חדשות בפרשנות, ירושלים תשמ"א, עמ' 159-61. להערכת התנהגות יעקב ראה שם, עמ' 79 ואילך.

²⁰ מהדורת גולדמאן, בתוך: הספרים החיצוניים שבעריכת א' כהנא, ד"צ ירושלים תשל"ל. לדעת גולדמאן, זמנו של הספר "קע"ה שנים קודם החורבן" (שם, עמ' כא), כלומר סוף המאה השנייה לפנה"ס.

יעקב כי הקרה אלהיך לפני. ויאמר יצחק קרב אלי ואמשך בני האתה הוא עשו בני אם לא. ויגש יעקב אל יצחק אביו וימשהו ויאמר: הקול קול יעקב והידים ידי עשו ולא הכירו כי מן השמים היתה שומה להעביר רוחו ולא ידע יצחק כי [היו] ידיו כנידיו וכי ידי עשו השעיר לבעבור יברכו. ויאמר אתה זה בני עשו ויאמר אני בנך ויאמר הגישה לי ואכלה מצידך בני לבעבור תברכך נפשי.

לפי מקור זה "מן השמים היתה שומה להעביר רוחו". בחלק מהמקורות מעשהו של יעקב היה חיובי מאוד עד כדי כך שמזכה את בניו בשכר.

וכך מצינו בשיר-השירים רבה (פרשה ב): "אמר ר' ברכיה: אפילו אותן הדגולין שדגל יעקב באביו, המד"א זאת עורות גדיי העזים הלבישה על ידיו. אמר הקב"ה: בהן אני משרה שכינתי הה"ד ויעשית יריעות עזים ולא עוד אלא שאמר הקב"ה ודגלו עלי אהבה - ודיגולו עלי אהבה".

לפי מדרש זה, המבוסס על צירוף הלשון "עורות גדיי העזים" וביטוי דומה לו במלאכת המשכן "יריעות עזים", זכינו להשראת השכינה כתוצאה מדיגולו²¹ של יעקב אבינו. וכך פירש בעל "פה קול" במדרש רבה: "ובא פה לרמז כי חפץ הקב"ה הוא במה ששימש יעקב אבינו להשיג את הברכה. ואהבתו לא תסור ממנו לעולמים. ומה שמסיים ולא עוד אלא שאמר הקב"ה כו', פי' מלמד כי בא לרמז במעשה המשכן אשר חפצו היה במעשה יעקב...".²²

לעומת הערכה חיובית זו קיימת הערכה שלילית להתנהגותו של יעקב אבינו. לצד הערכה שלילית זו מפורט גם העונש התואם. במדרש רבה לבראשית (פרשה טו) נאמר כך: "כשמע עשו את דברי אביו ויצעק צעקה גדלה ומרה עד מאד" - אמר ר' חנינא: כל מי שהוא אומר הקדוש ברוך הוא ותרוך הוא, יתותרון בני מעוהו, אלא מאריך אפו וגבי דיליה - זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו, דכתיב: 'כשמע עשו וגו' ויצעק צעקה גדלה ומרה עד מאד, והיכן נפרע לו? בשושן הבירה, שנאמר: (אסתר ד, א) ויצעק זעקה גדולה ומרה".

²¹ לחיבה זו גירסאות שונות. במקום דגל יש שגרסו דלג. והנכון דגל, שכן הדרשה על הכתוב ודגלו עלי אהבה. הוראת דגל (כמילוק בן יהודה וכן באבן שושן): רימה, הטעה, הונה, וכן "שני תלמידי חכמים המדגילים זה לזה בהלכה הקב"ה אוהבן" (שבת סג ע"א).

²² בחומש תורה שלמה על אתר, סימן עג, מובאים מקורות נוספים להצדקה מעשהו של יעקב. ויש להעיר כי חיבת "עזים", המשמשת כאן כמילה מנחה, הבאה ללמד על השכר שניתן על מעשהו הטוב של יעקב, במדרש אחר היא משמשת כביטוי מנחה לעונשו של יעקב, שכך רימזהו בניו: "וישחטו שעיר עזים" - משלם הקב"ה לבני אדם כר ואפילו לצדיקי עולם משלם מידה כנגד מידה, יעקב אבינו רימה באביו בעורות גדיי העזים ובניו רימו בו בגדי העזים וישחטו שעיר עזים ויטבלו את הכתנת בדם" (תורה שלמה, פרשת וישב, סימן קפא, ושם מקורות נוספים לעונשו של יעקב). ויש שדרשו שם, ש"ויקחו שעיר עזים" הוא עשו בראשי תיבות. האם המילה עזים יכולה לשמש כמילה מנחה? שאלות גבולה של המילה המנחה ככתובי המקרא, באיזו מידה היא משמשת פשוטו של מקרא וכר, אינן מענייננו כאן. המעוניין בכך יראה מ"מ בוכר, דרכו של מקרא, עמ' 55 ואילך, וכן ש' רוזיק, "מדרכי המדרש ומדרכי הספרות בפרשנות המקרא", בית מקרא כא (תשל"ו), עמ' 71-78.

לפי המדרש כאן, על פי העיקרון של ביטוי מנחה, הצרה שנכפתה על ישראל בשושן הבירה בימי המן מקורה בהתנהגותו השלילית של יעקב כלפי עשו אחיו.²³ נ' ליבוביץ, בהסתמכה על מדרש תנחומא מחד ועל המילים המדריכות מאידך, דנה בעונש יעקב. כך כתבה:²⁴

"מדברי ירמיהו, המאפיינים חטאי דורו (ט, ג): 'כי כל אח עקוב יעקב וכל רע רכיל יהלך', רואים אנו, שאף דעתו לא היתה נוחה ממעשה זה של האח יעקב. כי למה ישתמש בלשון נופל על לשון זו, ולמה יעלה זכרון המעשה ההוא בבואו לצעוק חמס על דרכי השקר של בני זמנו?

אך נשוב לשאלתנו, מהי דעתה של התורה עצמה?

מקורות חיי יעקב ומאשר אונה לו, נלמד כי כל ימיו היו בצער וביסורים. מבית אביו הוצרך לברוח, עשרים שנה ישב בבית קרוב רחוק. הוא שניצל עיוורון אביו אשר לא הכירו, לו אמרו בניו: "הכר נא הכתנת בנך היא", והם מנצלים את אי ידיעתו. האין זה עונש מידה כנגד מידה? אך גם באמצעות רמזי מלים החוזרות ונשנות - מה שנקרא בפי חוקרים בני זמננו "מלים מדריכות" - תלמדנו התורה כי יש דין ויש דיין. וכבר לימדנו הז"ל לראות בגלגולי חייו של אדם עונש על מעשהו".

למעשי האבות יש גם הערכות ביניים, שהן בתווך בין חיובי לבין שלילי. הערכות ביניים

כאלה תבואנה בנספח למאמר זה.

סובייקטיביות בהוראת המקרא

הגישה הסובייקטיבית להוראת המקרא נשענת על הנחת יסוד הגורסת שהתכלית החינוכית של המפרש גורמת לו שידרוש את הכתוב שלא לפי פשוטו. דרך זו כוללת מאוד בפירושו של הרב שמשון רפאל הירש לתורה. ואם בהוראת תנ"ך בביה"ס הממ"ד עסקינן, ברור שלא תיתכן הוראה שהיא אובייקטיבית לחלוטין.²⁵

²³ ובמדרש בראשית רבה, פרשה סה, נדרש העונש בצורה שונה ועל תקופה אחרת: "ר' יהודה בר' אלעאי היה דורש: הקול קולו של יעקב מצות ממה שעשו לו היריס די עשו. אמר ר' יוחנן: קולו של אדריאנוס קיסר, שהרג בביתר שמנים אלף רבוא בני אדם". דרשה זו כנגד הצרות אשר סבל עם ישראל מידי הרומאים, הם בני עשו, לאחר חורבן בית שני. וכך הוא הסיפור אודות עשרת הרוגי המלכות בגלל חטא מכירת יוסף. יותר מאוחר מוזהה עשו עם הנצרות (=ירשתה של רומא). וכך פירש רש"י בתה"פ ו': "ותשקמו ברמעות שליש'... ורבותינו פירשו על שלוש דמעות שהוריד עשו: 'ויצעק צעקה' - הרי אחת, 'גדולה' - הרי שתיים, 'ומרה' - הרי שלש...". גם כאן, כמו במקומות אחרים, מובלעים בפירוש רש"י מאורעות ימיו, שהרי בימיו החלו מסעי הצלב לארץ ישראל ובדרכם פגעו הצלבנים בקהילות ישראל.

²⁴ נ' ליבוביץ, עיתנים בספר בראשית, ירושלים תשכ"ט, עמ' 185-189. ריכז חטאי יעקב בספרו של ישי חסידא (לעיל, הערה 14), עמ' כד-כה.

²⁵ לענין אובייקטיביות וסובייקטיביות של הנואם זוכר אני את דבריו של המנחם פרום, ישראל (שייב) אלדד שאמר (ע"פ זיכרוני): "אינני אובייקטיבי. הדברים שאציג בפניכם נאמרים מפיו של אדם סובייקטיבי. המעיד על עצמו שהוא אובייקטיבי הריהו שקרן במודע או טיפש שלא במודע".

ייצוג לגישה הסובייקטיבית בהערכת מעשי אבות ניתן למצוא בדבריו של המחנך י"ר הלוי עיצון:²⁶

"(א) יש ליצור אצל הילדים יחס לבכי לחומש על-ידי השרשת ההרגשה וההכרה, כי האבות, שעל אודותם מסופר בחומש, הם האבות שלהם, האבות של אבא ואמא שלהם, האבות של כל עם ישראל. החומש צריך אפוא להכיל בתוכו בשביל הילדים "זכרונות משפחה". יש לפתח אצל הילדים את הרגש של יראת-כבוד ביחס לאבות אלה אשר ה' דיבר אתם ובחר בורעם אחריהם להיות נושאי שמו ותורתו בעולם. וממילא עתיד להתחזק בלב הילדים הרגש של יראת-כבוד ביחס לה'.

(ב) השגתה של מטרה זאת יכולה להיות מובטחת, ראשית כל, אם המורה בעצמו יהיה חדור ההרגשה וההכרה, כי דברי התורה הם דברי ה', ושנית, אם המורה ידע להעביר הרגשה זאת ממילא, בלי הדגשה מיוחדת, באופן סוגסטיבי, חפשי מכפייה, לתוך לבותיהם של התלמידים. עד כמה שידיעות המורה במקצועות תהיינה רחבות ועמוקות, ועד כמה שישכיל להשתמש בכל "הלהטים" המתודיים המיוחדים להוראת המקצוע, לא יוכל לעורר אהבה למקצוע בלב התלמידים, אם אהבה זו איננה פועמת גם בלבנו. על אחת כמה וכמה שאין המורה מסוגל לתת לילדים חינוך דתי - ותהיינה ידיעותיו ביהדות רחבות כאשר תהיינה - אם אין הרגשת מוצאה האלוקי של התורה מפעמת בלבנו וממלאה את כל נפשו. ומורה שחסרה לו הרגשה זו, והוא איננו רוצה או איננו יכול לרכשה - צריך לעזוב את עבודת ההוראה והחינוך בבית-ספר דתי, אם הוא אדם ישר".

במסורת ישראל נתפסים אבות האומה כדמויות חיוביות ביותר. מיותר לציין את כל כתובי המקרא ומסורת חז"ל המבססים קביעה זו, כגון "אברהם אהבי" (יש' מא ח), "הביטו אל אברהם אביכם" (שם נא ב) ועוד.²⁷ למורה, וכן לתלמיד, שמסורת ישראל מנחה אותם בשיעורי מקרא, קיים קושי רעיוני, שכן התנהגות האבות בפרשיות אלו אינה תואמת את ציפיותיהם.

²⁶ לעיל (הערה 5), עמ' ר-רא. כאן הראייה הסובייקטיבית היא הערכה חיובית לאבות האומה, ומאידך ישנה גישה הפוכה שאותה הביא מ"ד קאסוטו (הנ"ל, הערה 18): "רוב מפרשי זמננו, שניגשו אל השאלות האלה מתוך חוסר אהדה לישראל ולתורתו, ונקטו בשיטה שקשה לחשוב אותה לשיטה מרעית טהורה, מייחסים לאברהם כוונות ופעולות לא הוגנות, ומסיקים מתוך כך שאף הדרגה המוסרית של הסיפור אינה אלא דרגה נמוכה מאוד... הולצינגר, למשל, כתב שהסיפור מגיד לנו (אני מתרגם את דבריו מלה במלה) כי אברהם 'מתוך נבלות מבישה מפקיר את אשתו לתאוות שליט נכרי, ומעסק מטונף זה מפיק תועלת חמרת... (עמ' 238)". מיותר לציין שקאסוטו נקט דרך אחרת. אך עדיין ישנם אנשי מקרא שדבקו בדרכם של "מפרשי זמננו" הנ"ל. ראה הערה 4 לעיל.

²⁷ גם תפילה של ישראל נשענת על זכות אבות: החל בתפילת משה לאחר חטא העגל (שמי' לב יג), מגן-אברהם שבתפילת שמונה-עשרה וכן בפיוטים ובתפילות הקשורות למערת המכפלה כחברון. ראה הרכ מ' הכהן, מערת המכפלה, רמת-גן 1970, עמ' 92-135.

הוראת הנושא בשיעורי מקרא

נושא טעון זה של הערכת מעשי אבות אינו יכול להילמד כדרך אגב. על המורה למקרא לשקול היטב בטרם ילמד את הנושא בכיתה. ראשית, ילמד המורה את הנושא על-פי הדעות השונות. הלימוד נועד למורה עצמו, וכמוכן שלא כל הדעות שלמד יעביר לתלמידיו. שנית, המורה ילמד בכיתתו את הדיעה המתאימה לכיתתו בהתחשב בצורכי הלימוד של הלומד ובהתחשב בגורמים נוספים, כגון רמת הלומדים, מסגרת ביה"ס, גורם מזמן ועוד.

ברור לנו שלגיל התלמידים יש משמעות רבה ביותר בבחירת הדעה שאותה יש ללמד כשעוסקים בהערכת מעשי אבות, וכן בבחירה שבין הדרך האובייקטיבית לבין הדרך הסובייקטיבית. ככל שהתלמידים צעירים יותר - הדרך האובייקטיבית מתאימה פחות, הן מפני שהם חסרים את היכולת לקלוט פרטים רבים ושונים כדי להעריך נכונה, והן מפני שעדיין אינם בשלים לקבלת הערכה שלילית של אבותינו.²⁸

ספר בראשית נלמד על-פי תכנית הלימודים בכיתה י' במחזור שני ללימודים, וכמוכן הכתובים מוכרים יפה לתלמידינו מהקריאה בתורה בבית הכנסת במהלך שנות חייהם. בכיתה י' ניתן להפנות את תלמידינו לשתי דעות שונות²⁹ כהכנה לקראת השיעור הנלמד בכיתה. בשיעור בכיתה ניתן לפתח לימוד ודיון בנושא תוך הסתמכות על הכתובים שבמקרא.

הדעות שהמורה יפנה אליהן וכן דרך הדיון יכולות להיות שונות מכיתה לכיתה אפילו בבית ספר אחד, וברמה שווה של תלמידים.

נספח

1. הירידה למצרים

א. א' יידי, מקרא קדש, ירושלים תשנ"ה, עמ' 59 :

"הנסיון הוחרף כשנלקחה שרה אל פרעה מלך מצרים... אולם כאן זכו אברהם ושרה לסיוע השמימי בדיוק ברגע הסכנה... שרה הייתה שותפה לכל הפרשה הזאת, והיא כנראה הסכימה ושיתפה פעולה עם אברהם בהבנת הצורך למתוח את החבל עד קצה גבול היכולת האנושית, כי רק אז זוכים לסייעתא דשמיא. אברהם ושרה ידעו היטב עד היכן למתוח את מידת ההשתדלות שלהם בירידתם מצרימה ובשהותם שם, וזו נגעה בדיוק נמרץ במידת הביטחון שהצטיינו בה כל כך, ועל כן לא נפגעו כלל. אברהם ידע לכונן אל נכון את היחס בין מידת השתדלותו לבין בטחונו בה' ועמד בניסיון הרעב,

²⁸ ילדים בגיל הרך סבורים שהוריהם הם הטובים, החכמים והצדיקים שבעולם. וכך הם מזדהים עם הוריהם. בשלב הבא יזדהו עם מוריהם. משהתבגרו הם מגלים כי הוריהם ומוריהם אינם השיא שבכל תחום. אבל בהתבגרות הנזק לא יקרה. כך הוא ביחס לאבות עם ישראל. התנהגות ילדותית היא לראות את הכול כטוב, לעשות אידיאליזציה, ואת השלילה להשאיר לגיל מבוגר יותר.

²⁹ נוסף לדעות שהובאו במאמר ובהערותיו מובא בנספח (בשני חלקיו) מבחר דעות בהערכת מעשי האבות אברהם ויעקב.

בניסיון הצלתו ממוות ובניסיון הצלת שרה מן הכיעור ומן הדומה לו, וכל זאת כמאמץ וכבוטח בה' במיטבו".

ב. נ' ארט, אמת וחסד במקרא, ירושלים תשנ"ג, עמ' 53-54:

"מסתבר כי כדי לפתור את הבעיה הניצבת לפניו, נזקק אברם לדרך העורמה. נשען על שכלו בלבד... מבוקש שלא יכול להשיגו בדרך הישרה... נזקק אברם ל'אמת החלקית' בהציגו אותה אמת לאמיתה... ומשום שאברם נהג בעורמה... נמנע הכתוב מהלזכיר את שם ד' בכל הקטע הסיפורי, עד כה. תופעה, האופיינית לסיפור המקראי, כל אימת שאחד מגיבוריו נזקק לדרך העורמה השלילית. בדרך זו מגלה המספר את דעתו השלילית כאשר למעשה העורמה המסופר בזה".

ג. הרב הרץ בפירושו לבראשית:

"פעם או פעמיים בחיים מתגבר הפחד על אברהם והוא מתכחש לאמת בשביל פקוח נפש. מה שהוא רגיל וטבעי ברוב בני אדם, אינו ראוי לנשמתו הנעלה אם כי בו אינו אלא דבר ארצי ועובר והולך בלבד. אין המקרא נושא פני גיבוריו והיא תהילתו. אין הם עצמם על-אנושיים או נקיים מפשע וכשתועים וחוטאים - כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא - אין המקרא מחפה על חטאותם".

ד. הרב ש"ר הירש בפירושו לבראשית:

"אכן, שלוחי מצווה אינן ניזוקין, ה' שומר את אוהביו ומגן על עושי רצונו. אך היה על אברהם ובניו ללמוד כל זאת מתוך הניסיון. אחד היה אברהם ולא היה אברהם לפניו... אברהם היה רשאי לומר: 'אין סומכין על הנס'... המאורעות במצרים ובארץ פלשתים ורומזים על מנהגי הפריצות שם... הסכנה הנשקפה לאשה נשואה היתה גדולה שבעתים: הרגו את האיש וגזלו את האשה. לא כן באשה פנויה, המלווה על ידי אחיה... באשה נשואה היא היתה אבודה בודאי ואילו לאשה פנויה עוד היתה תקוה...".

ה. ר' יצחק עראמה, עקידת יצחק, בפירושו לבראשית, שער ששה-עשר:

"וייהי רעב בארץ. כיון שלא היתה עליו יד ה' בזה לסבה שנזכרה הנה נשאר סמוך על בינתו לפי השכל האנושי וטוב עצתו לבד והוא אשר יעצהו לצאת משם כמו שאמרו חכמינו ז"ל 'רעב בעיר פזר רגליך', כי היה לו העכבה לשם סכנה ודאית אם מפני כובד הרעב כי צריך לחם רב... והסכנה אשר ביציאה ספק ספק ואין ספק מוציא מידי ודאי. והיא עצה נכונה לפי השכל עליה סומכים רוב בני אדם להכנס אל סכנת המלחמות להצלת ממון מעט או כבוד...".

ו. מלבי"ם בפירושו לבראשית ("התורה והמצוה"):

"וייהי רעב בארץ... ואברהם לא הרזה כי היה קטן בעיניו שישנה ה' את הטבע בעבורו, ולכן לא סמך ג"כ על הנס שיחיהו ברעב, רק בקש הצלה טבעית. וירד מצרימה לא לקבוע דירה רק לגור שם לפי שעה מצד שכבוד הרעב בארץ ולחזור כשיפסק הרעב

שבזה יחשב שיושב עדיין בארץ כיון שדעתו לחזור. כאשר הקריב אז נודע לו כי אנשי מצרים כעורים ושחורים ורודפי זמה וחשודים על שפיכות דמים, שמכל אלה הטעמים התחיל עתה לדאוג פן יהרגוהו, כי לא ידע מקודם מכ"ז...".

ז. הרב פ' וולף, דיוקים על התורה, בפירושו לבראשית:

"לא בלב קל עזב אברהם את הארץ. הרעב הכבד סימן הוא לו 'כי בשלי הסער הגדול הזה' (יונה א, יב). עליו לעמוד בניסיון זה, לא להרהר אחרי מעשה ה' - ולעזוב את הארץ (ב"ר מ', א'). הפסוק מסביר את הצורך בצעד הזה 'כי כבד הרעב בארץ' (לפי מ"ר פרשה מ'). אבל חוץ מזה היה צורך שאברהם יהיה במצרים מבחינת מעשה אבות סימן לבנים. הוא בטוח כי זה רצון ה' ולכן הוא הולך למצרים. בטחון בה' איננו לחשוב שבעתיד הקרוב יצא הכל לטובה לפי הבנת האדם כי אם הכל מה שיש, ואף אם הוא נראה כרגע רע בעיני האדם, הוא טוב כי הוא רצון ה'... התנהגותו של אברהם אבינו, שהוא בפעם הראשונה מאז נישואיו שלו מזכיר את יפי אשתו. ולמה זאת? רק בשל הסכנה המתקרבת בגלל יפיה. לא מלחמות ומקרים היסטוריים 'כבירים' הם העושים היסטוריה כי אם התנהגותם של אנשים אשר בעקבות הנהגותיהם הקב"ה נותן שכר או מעניש. שיחה זאת בין אברהם לאשתו ראויה להשתמר לדור אחרון יותר ממעשים רבים של מנהיגים פוליטיים... ודברים חשובים באמת שהם ראויים להשמר לנצח, עד אחד להם, הנותן תורה לעמו ישראל, ברוך הוא. יש לנו כאן שיחה אשר היתה הכרחית מתוך ההכרח לרדת למצרים... אבל דוקא בענין חייו היה עליו לעשות הכל למען הצלתו. וכאן התורה גם אומרת עונשו 'ולאברם היטיב בעבורה' (פסוק ט"ז). היהודי מצווה ללחום לא רק באוייבי ה' (נמרוד) אלא לפעמים גם עבור צדק לעצמו. כך נראה לי פשט המדרש הזה. הפסוק מדגיש כאן ברורות מאוד כי שתיקתו של אברהם לא נבעה מתוך אנוכיות. אדרבה, שאיפות א"א פונה לחיים נפשיים. את תוכן חייו הרוחניים הוא רואה ב'עבורך' בהטבתו וחסדו עם שרה אמנו, ולשם בצוע התפקיד הזה הוא חשב את הדבר כזכותו לדרוש ממנה השתדלות ועזרה למען הצלתו... שרה אינה מקלת על עצמה למלאת את מבוקשו, ונראה כי היא לא אמרה אחרת אני, כי בפסוק י"ט מאשים פרעה רק את אברהם. לפ"ז אולי נאמר ששרה הוכיחה לאברהם כי עליו לומר את הדבר".

ח. רד"ק, בפירושו לבראשית:

"... כשהיה קרוב למצרים והיה בגבולה וראה אנשיה כעורים היה ירא כשיראו את אשתו שהיא יפת תואר שיחמדו אותה, כי אם היה יודע זה מתחלה לא היה בדעתו לבוא למצרים אלא היה סובל הרעב ולא שיפקיר את אשתו... אבל להרוג אותו אינו אלא פעם אחת ואחר כך תהיה מופקרת להם בלא חמס כי לא יהיה לה בעל ומוזה פחד אברהם ולא סמך על הבטחת האל שהבטיחהו, כי אמר שמא יגרום החטא, וכן פחד יעקב אבינו אחר הבטחת האל, וכן ראוי לכל צדיק שלא יסמוך במקום סכנה על הנס וישמור עצמו בכל תחבולה אשר יוכל...".

2. ברכת יצחק ליעקב

א. הרב ש' גורן, תורת המקרא - דרשות על פרשת השבוע, ירושלים תשנ"ו, עמ' 64 :
 "... יוצא שכל המאמץ הגדול של רבקה ויעקב למנוע מיצחק להעביר את הברכות לעשו, לא היה רק בגדר מותר וכדאי, אלא מצוה היה על רבקה ויעקב לעשות הכל כדי שיעקב ישאר הבכור של המשפחה, ולא עשו הרשע. ומותר ומצוה היה לכל מי שיכול לסייע בידם, כי ח"ו אם הבכורה היתה נשאת בידי עשו, היתה בזה בכיה לדורי דורות".

ב. א' ידיד, מקרא קדש, ירושלים תשנ"ה, עמ' 247-250 :
 "...יעקב נכנס אל אביו מחופש. אך הוא עשה זאת על פי נבואה. והנבואה היא הקובעת מהי האמת, אע"פ שהיא נוגדת את האמת שלו. השכינה נכנסה עם יעקב אל אביו, ובה ניתנה גושפנקא מלמעלה למעשיו... יוצא אפוא שיעקב הוא באמת תם יושב אהלים וראוי למאמרו של הנביא מיכה 'חתן אמת ליעקב'. יעקב העדיף אמת נצחית של נבואת אמו על פני אמת ארצית ויחסית... יעקב העדיף לומר 'אנכי עשו בכרך' במצוות האם, ויתר על נטייתו לסרב לשקר כאיש אמת, וזה העניק לו את התואר של איש אמת לנצח".

ג. נ' אררט, אמת וחסד במקרא, ירושלים תשנ"ג, עמ' 107-114 :
 "יעקב, הנתבע להכריע בין אהבת אם לאהבת האמת, נזקק על כורחו לדרך המרמה, שעל כן הוא עושה את הדברים כמי שכפאו השד... 'יוצא יעקב מכאר-שבע וילך חרנה' - גולה על חטא מעשה המרמה שעשה על כורחו, בלחץ אמו... שינוי השם מסמן את המהפך-הנפשי שיעבור יעקב - 'בעל התשובה' - ישראל".

ד. בראשית רבה, תולדות:
 "אנכי עשו בכרך" - אמר ר' לוי: 'אנכי' - עתיד לקבל עשרת הדברות, אבל 'עשו בכרך'".

ה. הרב ש"ר הירש, בפירושו לבראשית:
 "... התנהגותו של יעקב ברורה ושקופה בתכלית. מתחילתה גוזרת עליו האם לשמוע בקולה ללא הרהור (פסוק ח). אין היא מניחה שיפעל למען תועלתו האישית, היא יודעת שכל אופיו כאיש יתמרד בדבר, והרי היא מפסיקה כל התנגדות על-ידי מצות האם והחובה לשמוע בקולה".

ו. ר' יצחק עראמה, עקידת יצחק, בפירושו לבראשית, שער ארבעה ועשרים :
 "... אמרה 'ועתה בני שמע בקולי לאשר אני מצוה וכו', כיוונה גם היא להרבות לו זכות במה שיכוון לעשות כל מה שיעשה במצות אמו הצדקת כדי שיוסיף זכות על זכותיו כדי שלא תפגע בו חמת אביו וכמו שאמרה בסוף 'עלי קללתך' וכו' והנה הוא שמע וכיון המשפט לשומרי מצוה כמו שאמר 'וילך ויקח ויבא לאמו' מלמד דסבר וקביל... ולא חשש לטביעת קלא לפי שהיה יודע לכיון לשנות קולו לקולו של עשו, כי יש אנשים רבים בקיאים לדבר בקול איש ואיש ולזה לא חשש... ונמצאת הברכה דבקה במבורך

בהסכמת בית דין של מעלה עם בית דין של מטה שהיה מקטרג בראשונה... ועתה יקום יעקב ויגל כחלקו, ישמח ישראל ויזכה במקחו, ואיש איש מבניו ישיש בנחלתו. לא עתה יבוש בקנות מפי הגבורה, לו משפט הבכורה".

ז. מלבי"ם, התורה והמצוה, בפירושו לבראשית:

"ואברכה לפני ה'". ר"ל שאין הנביא פועל נבואתו והוא רק כלי לבד להגעת הרצון האלהי, ואין הדבר תלוי בכוננתו... ואם ה' ישים בפיו לברך את יעקב לא יזיק מה שהוא יכול על עשו, וז"ש ואברכה לפני ה', כי ה' יודע האמת שהוא יעקב ועליו יזיק הברכה, ויצחק רק הצינור שדרך שם תעבור הודעת ה' וברכתו... ויאמר אבי תחלה לא ערב לבו לאמר רק מלה אחת, וכשראה שלא הכירוהו אמר אנכי עשו בכורך... ואצל יעקב היה העיקר שרצה לאמר שהוא עשו, אבל מה שהוא בכור, בזה לא שנה טעמו, כי באמת היה הבכור לכן הקדים בדבורו שהוא עשו. ובכ"ז לא אמר שקר כי פירש דבריו אנכי עשו מצד שאני בכורך, שאף שאני יעקב, אבל מצד שקניתי הבכורה של עשו, איני יעקב רק עשו שהוא הבכור... עשיתי כאשר דברת אלי פירוש 'עשיתי' כאילו דברת אלי, כי אתה כוונת לברך את הבכור ואני הבכור באמת...".

ח. הרב פ' וולף, דיוקים על התורה, בפירושו לבראשית:

"אנכי בניגוד לאני. המילה אנכי יכולה להיכתב גם כביטוי עצמאי. יעקב מהסס בדבריו ומתקשה להוציא את השקר מפיו... ולפי זה נבין כי כל שאיפתה של רבקה היתה לדאוג לכך, כי יצחק יעמיק להכיר את מדותיו של יעקב. לא השקר הוא אשר הביא ליעקב את הברכה הראשונה, כי אם ההזדמנות לאביו להכיר את בנו הכרה נוספת. ולא הכירו, לא כיעקב אבל גם לא כעשו. הוא ידע שהעומד לפניו אינו עשו בגלל הקול אבל וודאי אי אפשר לזהותו כיעקב בגלל הידים השעירות... הוא החליט איפוא לברך את המזוג המוצלח של עשו ויעקב, על כן יצחק גם אינו חוזר בו מברכתו, כאשר ראה כי יעקב היה מקבל הברכה".

ט. הרב הרץ, בפירושו לבראשית:

"... וכיון שידעה רבקה, עד כמה אוהב יצחק את עשו, הרגישה בלבה, שכל ניסיון להניא את יצחק ממחשבתו בדרך של פיתוי ושידול יעלה בתוהו, על-כן החליטה מרוב יאוש לגנוב דעתו... 'אנכי עשו בכורך', דברים אלה הטעו את יצחק; הם עוררו בו את האמונה, שעשו עומד לפניו. כיון שנפתח יעקב לעשות כעצת אמו, צריך היה למלא את תפקידו עד גמירא".

י. פירוש רד"ק לבראשית:

"אנכי עשו בכורך", יש תמהים איך יעקב שהיה צדיק וירא אלהים דבר שקר? ואין זאת תימה, כי יעקב היה יודע כי הוא ראוי לברכה יותר מאחיו ורוח הנבואה שתשרה על יצחק לברכו, יתעשת אלהים יותר לברכתו מאשר לברכת אחיו כי הוא רצוי לאל יותר ממנו, וחילוף הדברים במקומות כאלה אינם גנאי וחילול לצדיק... וכן אברהם ויצחק

אמרו על נשותיהם אחותי היא ולא נקראו בעבור זה דוכרי שקר, כי מיראה אמרו מה שאמרו. וכן יעקב לקבל ברכת אביו. ואם שינה דברו לא היה בעבור זה דוכר שקר, ועוד כי מצות אמו היתה, וכתיב: 'איש אמו ואביו תיראו' (ויקרא י"ט, ג). גם נבואה היתה, ותרגום אונקלוס 'עלי קללתך בני', עלי אתאמר בנבואה דלא ייתון לוטיא עלי ברי".